

Engagemangets villkor

Politiken för det civila samhället och medborgarens roll

Abstract

This essay explores power relations within Swedish civil society from a Governmentality perspective developed firstly by Michael Foucault. It suggests that we need to reconceptualize the common notion of civil society as an independent sphere where autonomous citizens and their personal interests can be developed. The methodology is developed from a qualitative text approach and uses theories of civil society, political participation and citizenship for its analysis. The empirical material of a government proposal covering the future politics of civil society laid forward by the right led Swedish government in 2009 is critically examined. Our understanding of the role of citizens in society as a whole and civil society in particular is concerned. An implicit normative ambition for the production of welfare services within civil society by citizens is also highlighted. The study concludes that citizenship, as a concept is more complicated and ambiguous than what has been proclaimed in social sciences before and continues on the recent scholarly discussion of a development of an ideal active citizen, which I am arguing affect the conditions for community involvement.

Nyckelord: Civilsamhälle, aktivering, medborgarskap, välfärd, styrning, frihet

Antal ord: 9853

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
1.1	Syfte och frågeställning	2
1.1.1	Ett skifte i svensk politik	2
1.1.2	Studiens bidrag till forskningen	3
2	Metodologiska utgångspunkter	4
2.1.1	Kvalitativ textanalys	5
2.1.2	Vägledande frågor och centrala begrepp	6
2.1.3	Material	6
2.1.4	Forskarens roll	7
3	Teori	8
3.1.1	Governmentality	8
3.1.2	Styrning genom moral och bio-power	8
3.1.3	Barbara Cruikshank – Medborgarskapande	9
3.1.4	Sammanfattning	11
3.1.5	Civilsamhälle	11
3.1.6	Deltagande	12
3.1.7	Medborgarskap	12
4	Empirisk analys: Proposition 2009/10:55	14
4.1.1	Från folkrörelsepolitik till politik för det civila samhället.....	14
4.1.2	Hur framställs deltagande i propositionen?	15
4.1.3	Mål för politiken för det civila samhället	18
4.1.4	Exemplet ”Engagemangsguider”	19
4.1.5	Rollen av utförare av och leverantör av tjänster	20
5	Medborgarens roll i civilsamhället	23
6	Slutsats	25
7	Referenser	26

1 Inledning

Frivilligt engagemang inom ramen för vad som ibland kallas det civila samhället, den tredje sektorn eller den sociala ekonomin, har på senare tid lyfts fram som en grundläggande förutsättning för en väl fungerande, livaktig demokrati. Det ”civila samhället” har blivit ett politiskt och akademiskt flitigt använt ord. Att hänvisa till det civila samhället har blivit något av en lösning på en rad samhälls- och demokratiska problem (Dahlstedt 2009 s.1). Robert Putnam har varit tongivande i forskningen om civilsamhällets roll för demokratins funktionssätt. Enligt Putnam bygger och beror en vital demokrati på en livaktig ”civic culture”, med vilket han framförallt menar ett rikt föreningsliv. Genom ett dagligt deltagande i dessa skapas vanor och känslor av ömsesidig tillit som generaliseras till att gälla samfundet i stort (Putnam 1996). Ibland talas det om ett eroderande socialt medborgarskap och att klyftan ökar mellan de som engagerar sig i civilsamhället och de som inte gör det (Olsson 2006, s. 13. Putnam 2001).

Det har skett ett skifte i svensk politik där den tidigare så kallade folkrörelsepolitiken, nära sammankopplad med socialdemokratin ersatts med politiken för det civila samhället och ett borgerligt styre (Prop. 2009/10:55). Det offentliga materialets verklighetsbeskrivning sätter ramar och formar aktörers uppfattningar eftersom den lyfter fram särskilda tolkningar och slutsatser medan andra lämnas åt sidan. De demokratiska problem som uppfattas som centrala för den offentliga makten kan skönjas i de utredningar som tillsätts, i direktiven och propositionerna. Frågeställningar kring och medborgares politiska deltagande och civilsamhället har berörts i statliga utredningar och propositionen ”En politik för det civila samhället” är det huvudsakliga empiriska materialet för denna studie. Propositionen kan ses som ett stycke politik som har konsekvenser för våra föreställningar om deltagande och medborgarskap. Genom propositionen formulerades för första gången (2009) den generella folkrörelsepolitiken i ett sammanhang och gavs den nya beteckningen politiken för det civila samhället (Prop. 2009/10:55 s. 31).

Civilsamhället är sammanvävt med välfärdsstaten och civilsamhällespolitiken syftar i någon mån också till att transformera välfärden. En allmän samhällspolitisk trend är att välfärdspolitiska insatser riktas mer fokuserat mot enskilda individer och kräver en motprestation och ökat ansvarstagande från deras sida (Dahlstedt, 2009). Detta görs med både ekonomiska, såväl som sociala argument. En aktiverande politik (empowerment) är en form av politisk styrning och således maktutövning (Cruikshank, 1999). Politiken för det civila samhället, i sin tur, syftar till att styra samhället mot en fungerande gemenskap. Jag anser det intressant att se på politiken för det civila samhället i termer av medborgarens roll, i ljuset av denna välfärdspolitiska utveckling. Här finns ständigt en spänning mellan stat och individ närvarande – i frågan om makt och ansvarsförhållanden.

1.1 Syfte och frågeställning

Det är omdiskuterat vilken funktion det civila samhället fyller och syftet med denna studie är ytterligare ett försök att problematisera begreppet. Regeringens perspektiv på demokrati och civilsamhälle måste diskuteras kritiskt, teoretiskt och politiskt. Följande kritiska reflektioner bygger på ett analytiskt perspektiv influerat av Foucault med fokus på governmentality. Governmentality är en maktansats som problematiserar den gängse förståelsen av makt som förtryckande. Istället antas makt vara transformerande och inbunden i alla mänskliga relationer i samhället.

Frågeställningen för studien är följande:

Vilka föreställningar och idéer om deltagande kommer till uttryck i regeringens proposition 2009/10:55 ”En politik för det civila samhället”? Och vilka konsekvenser får det för vår förståelse av medborgarskapet utifrån ett governmentalityperspektiv?

De finns anledning att tro att synen på deltagande i civilsamhället och medborgarrollen har ändrats med hänvisning till två trender. Dels en folkrörelsepolitisk utvecklingstrend mot mer liberala värden och, dels en trend mot vad som kan benämnas aktiveringens politik. Inledningsvis ges en bakgrund till det skifte i folkrörelsepolitiken som denna studie uppmärksammar. Vidare ges de metodologiska utgångspunkter som sätter ramarna för studiens innehåll. De förmodade utvecklingstrenderna leder mig till mina operationaliserade underfrågeställningar som presenteras i metodkapitlet. Därefter förs en teorigenomgång av governmentality samt en redogörelse av tidigare forskning om civilsamhälle, deltagande och medborgarskap. Studiens första analysdel, Empiriskt fall ”En politik för det civila samhället” följer varpå medborgarens roll i civilsamhället diskuteras. Avslutningsvis återges analysens huvudsakliga slutsatser tillsammans med avslutande reflektioner och förslag på framtida forskning.

1.1.1 Ett skifte i svensk politik

Det finns starka skäl att fokusera på samspelet mellan medborgare, organisationer i det civila samhället och den offentliga politiken. Det civila samhället kan ses som den sociala och politiska stridens fält, där olika idéer ställs mot varandra. Samtidigt kan det politiska systemet genom lagstiftning och andra beslut medverka till att forma det civila samhället i den ena eller andra riktningen. Dahlstedts menar att det har skett en omvandling av det svenska politiska landskapet sedan 1980-talet. Detta kan urskönjas i idéer och problembeskrivningar, visioner och ideal samt åtgärdsförslag och reformer. Inom en rad politikområden talas det alltmer intensivt om vikten av att anlägga ett ”underifrånperspektiv”, att ”förankra” politiska beslut ute bland medborgare och att med olika medel stärka medborgares ”egenmakt” (Dahlstedt 2009, s. Jfr SOU 2000:1). Det politiska språkbruket har utökats med begrepp som ”deltagande

demokrati” och ”deliberativ demokrati”. Dahlstedt sammanfattar denna omvandling i vad han kallar för aktiveringens politik, en politik som med olika tekniker försöker skapa aktiva och ansvarstagande demokratiska medborgare (Dahlstedt 2009).

Den nya politiken konfronterar den gamla och Michelletti beskriver att traditionell svensk politik inte bara var angelägen om att använda standardlösningar för att tillfredsställa materiella behov och önsknings utan innehöll också en särskild demokratisyn baserad på representativa principer, procedurregler och en hierarkisk, pyramidal maktstruktur. Denna gemensamma demokratisyn skapade ett starkt band mellan staten och de etablerade medborgarsammanslutningarna. Den ”cementerade” samman olika delar av det svenska samhället och tillhandahöll en ’verktygslåda’ av vanor, tekniker och stilar från vilken svenskarna skapade sin ”verklighet” (Michelletti 1994, s. 120).

I demokratiutredningens slutbetänkande Politik för folkstyre på 2000-talet (SOU 2000:1) återfinns en konsekvent betoning av ett livaktigt civilsamhälle och medborgerligt deltagande ”underifrån” (SOU 2000:1 s. 20). Det har sedan 1980-talet ägt rum en ideologisk förskjutning och vi har bevittnat ett skifte av samhällsstyrning i svensk demokrati (Dahlstedt 2000, s.290). Från en huvudsakligen statscentrerad regim, med fokus på ett statligt, samhälleligt ansvar, till en regim med större fokus på individuella initiativ, ansvarstagande och partnerskap mellan å ena sidan det offentliga och å andra sidan fria medborgare, företag och organisationer (jfr Rose 1999, s. 174) .

1.1.2 Studiens bidrag till forskningen

Mitt bidrag till forskningen är att jag uppmärksammar och kritiskt granskar folkrörelsepolitiken, som numera benämns politiken för det civila samhället. Folkrörelsepolitiken som ett eget politikområde utformades första gången genom en budgetproposition 2001 och det behövs mer forskning om vad det nya politikområdet innebär för deltagande och demokrati. Den här studien är ett försök att gå i den riktningen. Den offentliga politiken har på senare år alltmer inriktats på att engagera medborgarna i politiken vilket kan ses mot bakgrund av att medborgarnas politiska intresse verkar minska (Nilsson 2005, s. 5). Medborgarna tenderar istället att söka andra vägar för att påverka de politiska besluten och samhället genom nätverk och nya sociala rörelser (Ibid). Denna utveckling har gett upphov till många funderingar bland samhällsforskare och politiska beslutsfattare.

Det finns en samstämmighet kring det politiska deltagandets nödvändighet, men i övrigt präglas deltagardiskussionen av stor oenighet menar Nilsson (Nilsson 2005). Studien skulle kunna ses som ett inlägg i den vetenskapliga diskussionen om det politiska deltagandet. Denna avgränsning innebär att den inomvetenskapliga, statsvetenskapliga relevansen hos uppsatsen ökar. Detta sker genom att uppsatsen kan ses som ett fall av, eller bidrag till, den mer generella diskussionen kring politiskt deltagande, medborgarskap och civilsamhällets roll i den liberala demokratin (Teorell & Svensson 2007, s.18, 44). Mot denna bakgrund presenteras härnäst studiens metodologiska utgångspunkter.

2 Metodologiska utgångspunkter

Det är på sin plats att inledningsvis klargöra vetenskapsteoretiska utgångspunkter. Den samhällsvetenskapliga forskningen kan i de allra flesta fall inte finna några sanningar, och samhällsvetenskapliga resultat är till sin karaktär perspektivberoende. Det empiriska materialet får relevans inte minst genom att det tolkas och vi bör ställa oss ödmjuka inför våra möjligheter att förstå och förklara verkligheten. Våra slutsatser och resultat är inte definitiva men utifrån empiriska indikatorer kan man i bästa fall avtäcka en del av verkligheten även om omfånget hos förklaringar och förståelse är begränsat (Nilsson 2005 s. 14).

De metodologiska vägval som karakteriserar en samhällsvetenskaplig studie bör styras av den kunskap man är ute efter att nå, samt forskningsobjektets karaktär (jfr Lundquist 1993 s. 103). Ändå är det ofrånkomligen så att svaret är avhängigt frågan, teorin och forskarens valda analysmetod – därför bör arbetet också präglas av en medvetenhet om att olika metodologiska tekniker kan belysa olika aspekter och därför föra oss fram till olika resultat, trots att utgångspunkten är samma empiriska material (ibid. 1993 s. 97). Resultaten av en studie kan heller inte bedömas om inte metoden som använts för att komma fram till dem har presenterats öppet. Jag har därför strävat mot en i möjligaste mån transparent forskningsprocess. I detta avsnitt redogör jag för och motiverar de val jag har gjort för att angripa min forskningsfråga.

Följande kritiska reflektioner bygger på ett analytiskt perspektiv influerat av Michael Foucault, Barbara Cruikshank och Nicolas Rose. Jag har inspirerats av Cruikshanks tillvägagångssätt att ställa frågor. Hon menar att styrning sker på olika sätt genom välfärden, sociala praktiker och politiken som sådan. Analysen är ett försök att ge exempel på styrning av civilsamhället och skapandet av subjektet den aktivt demokratiska medborgaren. Studien använder ett governmentality perspektiv för att analysera hur det demokratiska subjektet skapas inom ramen för civilsamhället. Magnus Dahlstedts forskning har också varit tongivande för denna studie. Dahlstedt har i boken "Aktiveringens Politik" undersökt förändringar i svensk politik på en rad olika områden bland annat arbetsmarknadspolitik, integrationspolitik och inte minst folkrörelsepolitiken, som kommer att belysas i den här uppsatsen.

Studien är avgränsad till ett specifikt synsätt på civilsamhället vilket innebär avgränsningar. Det är inte en studie över medborgares uppfattningar och erfarenheter av civilsamhället utan ett försök till att problematisera bilden av civilsamhällets funktionssätt ur ett maktperspektiv. Studien är inriktad på en specifik dimension av civilsamhällespolitiken där fokus ligger på det empiriska materialets verklighetsbeskrivning som är producerat med målet att utveckla det civila samhället i Sverige. Med ett governmentalityperspektiv ligger fokus på hur civilsamhället är konstituerat och görs möjligt att styras samt hur de uttalande målen och medlen för civilsamhällets politik kan förverkligas.

2.1.1 Kvalitativ textanalys

Uppsatsen är en kvalitativt inriktad studie som tar formen av en textanalys. Med kvalitativ textanalys menas att jag kommer att försöka få fram det väsentliga textinnehållet genom att noggrant läsa textens delar. Som Esaiasson skriver är fördelarna med en sådan analys är att man kan fånga helheten i texten men samtidigt vilka passager i texten som betyder något. Metoden möjliggör ett sökande i innehållet efter sådant som är dolt under ytan, något som riskerar att gå en förbi när man genomför exempelvis en kvantitativ textanalys (Esaiasson 2007, s. 201).

Studier som utgår från governmentality, har inte sällan ambitionen att presentera ett nytt sätt att tänka kring ett fenomen, en nyläsning som problematiserar gängse bild. Så även denna uppsats. Om vi ska dra en skiljelinje mellan studier av problemlösande ambition och studier av problematiserande art, närmar sig alltså uppsatsen till den senare ansatsen. Vad jag gör är inte uteslutande en strikt diskursanalys; ändå använder jag mig i hög grad av Michael Foucaults tankar och teorier, som är starkt förknippade med (en typ av) diskursanalys. Utmärkande för det diskursanalytiska fältet är enligt Bergström & Boréus att språket är socialt konstituerat samtidigt som det skapar sociala relationer och kognitioner, och att man inte söker efter aktörer och motiv utan fokuserar på makt och vilka tvingande normer som diskurser skapar (Bergström och Boreus 2005 s. 326-328). Eftersom syftet är att belysa maktförhållanden i civilsamhället och samhället i stort kan denna studie sägas ingå i den kritiskt granskande genren (Esaiasson 2007 s. 212).

Jag har övervägt att använda idéanalys och diskursanalys som forskningsansats. Jag valde dock bort att använda idéanalysen eftersom den fokuserar mer på att tydliggöra, sortera och identifiera idéer medan governmentality inriktningen tar fasta på frågor om makt. Diskursanalys i strikt mening valdes också bort på grund av studiens tidsram och materialavgränsning även om det hade varit en fruktbar ansats för frågeställningen.

Studien utgår alltså från Michael Foucaults tankar om makt och styrning. Ur metodologiskt perspektiv är det intressant att studier i denna form uppmärksammar aspekter av samhällslivet som annars tas för givna och som därmed kan vara svåra att belägga med systematiska empiriska undersökningar. Utmaningen är att på ett övertygande sätt visa att det finns dolda strukturer som styr människors agerande (Esaiasson 2007, s. 213). Foucault var själv noga med att poängtera att han inte serverade en metod utan att han snarare ville se sina teorier som en verktygslåda för andra forskare att inspireras av. Metodfrågan för studier som ämnar använda governmentality som teori, är problematiskt då inga konkreta metodologiska verktyg finns till hands. Kalm skriver om Governmentality ansatsen att:

”While offering important insights into modern forms of governing, the governmentality perspective suffers from a certain imprecision as concerns methodology and terminology”

(Kalm 2008, s. 23)

Det är istället upp till varje enskild författare att själv utforma en metod som är passande för vald forskningsuppgift, vilken presenteras nedan.

2.1.2 Vägledande frågor och centrala begrepp

Civilsamhälle	Deltagande	Medborgarskap
----------------------	-------------------	----------------------

Begreppen i tabellen ovan utgör de centrala analyskategorierna för studien vilka hjälper mig att sortera mitt material, använda teorin och kunna besvara frågeställningarna. När jag läser det empiriska materialet kommer jag att ställa frågor till texten. Frågorna är konstruerade med inspiration från tidigare forskares tillvägagångssätt i governmentality traditionen och närligganden problemområden. De preciserade frågorna som ställs till texten utgör byggstenarna i undersökningens analysredskap. Svaren på frågorna bör betraktas som empiriska indikatorer på det generella fenomen som jag som forskare är intresserad av att undersöka, dvs. innebörden av politiken för det civila samhället i som presenteras i propositionen 2009/10:55, i termer av medborgarens roll. Jag har vidare valt att ha ett öppet förhållningssätt i min tolkning av materialet framför förhandsdefinierade kategorier. Med det öppna förhållningssättet styrs undersökningen i högre grad av innehållet i de aktuella texterna samtidigt som det ställs högre krav på mig som forskare att behålla fokus på undersökningens problemställning. En nackdel med det öppna förhållningssättet är att slutsatserna blir alltför beroende av vad som råkar finnas i materialet (Esaiasson 2007, s. 216-217).

Följande frågor ställs till det empiriska materialet:

- Vem är det som talar?
- Vilka styrningstekniker kan identifieras?
- Vilka identiteter tilldelas medborgaren?
- Hur framställs deltagande?
- Vilken form av styrning utövas genom målen och åtgärderna som presenteras i propositionen?
- Vilka bilder av individen (subjektet) samt relationen mellan individ, stat och samhälle konstrueras i texterna?
- Vad är det för slags medborgarskapsideal som kan utläsas?
- Vilken typ av välfärdsmodell förutsätter ett visst medborgarideal?

2.1.3 Material

Direktivet till Propositionen 2009/10:55 ”En politik för det civila samhället”, Propositionen 2009/10:55 i sin helhet och SOU slutbetänkandet ”Rörelser i tiden” utgör det huvudsakliga materialet för denna studie. Jag anser att de officiella dokumenten är intressanta att studera för att det är i dessa jag kan utträna principiella spänningförhållandena mellan kollektiv och individ. Den strategiska betydelsen av engagemang i civilsamhället förstås genom att fokusera på de konkreta regeringsförslagen, besluten och åtgärderna. Demokratiutredningen från 2000 har inte undersökts i sin helhet men det hade varit intressant att även inkludera den.

2.1.4 Forskarens roll

Tolkningsaspekten är en reliabilitetsfråga i textanalytiska studier. När frågor om makt ställs är forskaren inte bara en utomstående iakttagare. Tvärtom är man med och konstruerar sitt studieobjekt och den egna förförståelsen bestämmer vilka svar som finns på frågan vilket har konsekvenser för validiteten. Forskaren själv med sin sociala och historiska förförståelse måste därför också beaktas i validitetsbedömningen av studien (Bergström - Boreus 2005, s. 42). Min förförståelse och tanke om vad jag kommer att finna har betydelse både för mitt val av fråga och således resultat (Lundqvist 1993 s. 121ff). Det finns också en risk att det styr mitt resultat så till vida att någon annan med samma fråga tolkar texten annorlunda och kommer fram till ett annat svar. Därför är det viktigt att jag strävar efter högsta möjliga intersubjektivitet och jobbar textnära med citat för att öka transparensen av min analys och kritiserbarheten (Teorell – Svensson 2007 s. 101). Emellertid är en viktig poäng att det inte föreligger något fel om jag tolkar mitt material annorlunda än någon annan, som kanske använt en annan teori eller metod. Det finns flera korrekta tolkningar, men att öppet redovisa varför man som författare tolkar materialet så som man gör blir därför av extra vikt.

3 Teori

Jag breddar governmentalityteorin med insikter från olika medborgar- och välfärdspolitiska teorier, kopplade till civilsamhället. Jag har för avsikt att med utgångspunkt i dessa systematiskt tolka och kritiskt granska politiken för det civila samhället genom proposition 2009/10:55 (jfr Beckman 2007 s. 9, 14). Det är utifrån mitt teoretiska ramverk jag strukturerar analysen och besvara mina frågeställningar. Kapitlet behandlar först governmentality teorin och sedan begreppen civilsamhälle, deltagande och medborgarskap enskilt.

3.1.1 Governmentality

Politiska försök till att uppmuntra mobilisering underifrån och därmed få medborgare att ta sitt ansvar som medborgare kan, utifrån ett teoretiskt perspektiv inspirerat av Foucault, betraktas som en konstruktion av bestämda politiska subjekt. De kan förstås som en specifik uppsättning av strategier för maktutövande med uppgift att styra medborgarna genom moral, genom att stärka deras individuella autonomi och delaktighet. I denna foucauldianska anda kan försök till att beskriva och att uppmuntra till mobilisering 'underifrån', och ett stärkt 'civilsamhälle' i sig ses som en konstruktion av bestämda 'politiska subjekt'.

Dahlstedt noterar att Foucault i sina sista arbeten talade i termer av politiska teknologier och rationaliteter (Foucault, 1991). Utgångspunkten var då att skilda regimes of truth ingår i mer omfattande politiska projekt. Siktet är i dessa politiska projekt inställt på att styra samhället genom att forma medborgarnas sinnen och kroppar, att i grunden skapa 'nyttiga individer' (Dahlstedt 2000, s.292). Rose menar att människan inkorporerar politiska program som säger vad som är en nation, en medborgare, ett samhälle och så vidare. De övergripande målen underlättas på så vis av mikropraktiker i det vardagliga som bär upp ideologin. Strukturen institutionaliseras och befolkningens resurser optimeras. Detta slags projekt fångade Foucault (1991) i begreppet governmentality. Begreppet består av termerna govern — att styra — och av mentality — föreställningar eller mentalitet. I liberala demokratier kan vi tala om förekomsten av en bestämd uppsättning medborgarskapsteknologier. Medborgarskapets styresformer fungerar inte ur den enkla logik som traditionellt skrivits fram inom medborgarskaps litteratur och enligt Foucault utgår inte styrning med självklarhet från statsapparaten. Styrning utgörs snarare av olika program av teknologier som opererar över hela det sociala fältet (Dahlstedt 2009, s. 24). Rose noterar att kännetecknade för maktutövning, utifrån governmentality är att makten liberaliseras och decentraliseras. Frihetsaspekterna framhävs, varvid makten får ett mer livsbejakande ansikte (Rose 1995, s.25).

3.1.2 Styrning genom moral och bio-power

Enligt Rose lever vi idag i ett avancerat liberalt samhälle där det finns en övergripande strävan efter att i det längsta ”styra utan att styra samhället” (Rose 1995). Styrning i detta sammanhang innebär ständig aktivering i ett skapande. Från att ha varit ett tämligen väl definierat subjekt, med en bestämd uppsättning rättigheter, blir medborgaren i allt högre grad ett ständigt föränderligt subjekt. Avancerad liberal maktutövning försöker styra genom enskilda medborgares reglerade val (Rose 1995, s. 43). Makt är inte en fråga om att lägga tvång på medborgarna utan att tillföra och utrusta medborgares förmåga att hysa tilltro till ett slags reglerad frihet (Hultqvist 199, s. 33). Den idag allt mer framträdande diskussion om betydelsen av ett stärkt civilsamhälle kan därför analyseras som Rose uttrycker det, som en slags ”styrning genom gemenskap”. Denna styrning verkar, menar Rose, via praktiker som konstituerar och samtidigt styr enskilda medborgare inom bestämda moraliska gemenskaper. Medborgaren framställs genom denna styrning som en ”moralisk varelse”, med specifika kontaktytor, nätverk och skyldigheter gentemot sin sociala omgivning (Rose 1996 s.332).

“Foucault suggests that the beginning of modern forms of government is marked by new methods of power whose operation is not ensured by right technique, not by law but by normalization, not by punishment but control. Methods that are employed on all levels and in forms that go beyond the state and its apparatus”.

(Cruikshank 1999, s. 40)

Dahlstedt benämner detta aktiveringens politik vilken iscensätter en bred uppsättning av tekniker på en rad olika områden. Dessa tekniker formar, sammantaget människor till vad som anses vara goda medborgare (Dahlstedt 2009). I studien belyses aktiveringens politik med utgångspunkt i civilsamhället som en arena för frivilligt engagemang. Det är den arena som brukar ses som en av samhällets allra mest centrala arenor för ”demokratisk skolning”.

3.1.3 Barbara Cruikshank – Medborgarskapande

Governmentality är en maktansats som problematiserar den gängse förståelsen av makt som förtryckande. Istället antas makt vara transformerande och inbunden i alla mänskliga relationer i samhället. Cruikshank skriver att:

By ”governance” I mean forms or action and relations of power that aim to guide and shape (rather than force, control, or dominate) the actions of others. In this broad sense, governance includes any program, discourse or strategy that attempts to alter or shape actions of others or oneself. It includes but is not limited to programs conducted by the liberal state, for governance can also involve internal and voluntary relations of rule, the ways we act upon ourselves (Cruikshank, 4).

Barbara Cruikshanks teori kring medborgarskapande bygger på idén att individer görs till medborgare i ett samhälle genom så kallade ”medborgarskapsteknologier”. Dessa teknologier kommer till uttryck inom bl.a. politiska diskurser och program som har aktivt politiskt deltagande och självstyre som målsättning. Cruikshank ser på teknologierna som olika medel för att åtgärda sociala problem genom att konstituera och reglera medborgare. Kännetecknande är att teknikerna används på demokratiska och icke-tvingande sätt. Genom att

förespråka självförsörjning och självhjälp, så kan staten indirekt styra individer som anses maktlösa och i riskpositioner utan att ta till tvång.

Cruikshanks teori tar ett feministiskt och poststrukturalistiskt perspektiv i en kritisk diskussion av demokratisk teori, medborgarskap och ojämlika maktförhållanden. Hon menar att det tydligaste målet med hennes teori är att visa på hur även de mest demokratiska styrningssätten innehar maktförhållande, vilka fungerar både frivilligt och tvingande. Ett av huvudargument för detta är att demokratiska styrningsformer producerar och reproducerar medborgare, som har kapacitet att styra sig själva, agera i egenintresse och i solidaritet med andra (Cruikshank, 1999, s. 1-3). Cruikshank förtydligar att maktförhållandet inte handlar om former av direkt tvång, kontroll och dominans. Det handlar istället om varierande diskurser och strategier som syftar till att påverka hur individer agerar utifrån deras egen vilja.

Cruikshank bygger sin teori på argumentet att medborgare och subjekt inte står i motsatsförhållande till varandra. Hon menar att medborgare är något som skapas och därmed blir föremål för makt även som medborgare. Hon använder termen ”medborgarsubjekt” för att indikera att medborgaren formellt sett är fri å ena sidan, men att denna frihet är ett villkor för utövandet av makt å andra sidan. Cruikshank intresserar sig främst för hur termen används inom välfärdsområdet. När en individ benämns som exempelvis beroende, så ställer man denne emot ett normativt ideal av medborgarskap (Cruikshank, 1999, s. 23-24). Diskursen kring demokratiskt medborgarskap resulterar därmed i en tendens att sätta ramar för hur man ska agera som medborgare. Välfärd innebär för Cruikshank ett styrningsätt som riktar sig emot medborgarens kapacitet att agera på egen hand. Hon kopplar dessa resonemang kring utövandet av makt till det som Foucault kallade ”bio-power”. Denna sorts makt söker att förena individens intressen med samhällets intressen:

The political rationality of bio-power turns human needs, welfare, and desires and desires into the terrain of governance. Bio-power renders life itself governable, making it possible to act not only upon the body, by force, but also upon the subjectivity (soul) of human being.

(Cruikshank 1999, s.39)

Bio-power blir en produktiv makt som framhåller subjektivitet och verkar för att ge medborgaren en uppsättning mål för att kunna få dem att frivilligt medverka i program och projekt som ska ”hjälpa” dem (Cruikshank, 1999, s. 40-41). I kontexten av det liberala samhället betonar Cruikshank vikten av att förstå ”egenintresse” och ”självhjälp” som styrningsteknologier. Genom att inte kräva statliga insatser så blir självhjälp en lösning på samhällsproblem som samtidigt minskar behov av interventioner. Eftersom den liberala staten inte direkt kan styra dess medborgare har man hittat en teknik för att få dessa att styra dem själva – genom strävan efter självförverkligande hos subjekten själva (Cruikshank 1999, s. 54-55). Den liberala staten lyckas med andra ord att styra utan tvång genom att koordinera individens intressen med samhällets intressen. Även i civilsamhället så är enligt Cruikshank medborgarna konstant föremål för makt (Cruikshank, 1999, s. 54-58). Välmenande politiska ambitioner att mobilisera och engagera medborgare till ”att ta sitt ansvar” och bli delaktiga i samhällslivet, denna ”the will to empower” kan också ses som en del av maktens teknologier.

3.1.4 Sammanfattning

Demokratiteorier kan med Cruikshanks ord förstås som konstituerande diskurser, vilka medverkar till att befästa vad som är möjligt att göra, säga och tänka som medborgare (Cruikshank 1999 s. 1-3). Det finns enligt detta perspektiv, inte några givna och neutrala utgångspunkter att utgå ifrån och därför kan man inte heller betrakta politiska fenomen helt oberoende från någon neutral position ”utifrån”. Dahlstedt skriver att plädera för en viss demokrati är, liksom att studera ”politik”, samtidigt att agera på ett fält av makt och dominans. Att skriva om politik är att skriva politik. Studiet av politik är med nödvändighet också i sig en politisk verksamhet (Dahlstedt 2000, s.290). Foucault menar att maktrelationer inte är begränsade till olika sfärer utan finns överallt och att vi därför bör problematisera maktutövandet. Rose menar att det handlar om olika sätt att fråga vad makt bör utövas över, av vem och genom vilka procedurer (Rose, 43). Nu övergår teorikapitlet till att titta på hur civilsamhälle, deltagande och medborgarskap behandlats av andra forskare.

3.1.5 Civilsamhälle

Det finns idag flera, parallella diskurser om civilt samhälle. En tudelning som förenar flera av dessa diskurser är däremot den som vanligen görs mellan de olika sfärerna stat, marknad och civilsamhälle. Var och en av dessa sfärer har, föreställer man sig, sin bestämda särprägel, sina specifika karaktärsdrag (Trägårdh 1999 s. 23). Civilsamhället konfronteras också vanligen mot statsmakten. I den normativa dimensionen av diskursen om civilsamhället kopplas civilsamhället per definition samman med demokrati i dess liberala tappning. Ett starkt civilsamhälle antas här gå hand i hand med en fungerande demokrati (Putnam 2001). De normativa teorierna om det civila samhällets demokratiska betydelse brukar understryka att civilsamhället fungerar som en demokratiskola där demokratiska färdigheter formas. Tocqueville, vars analys av det vitala amerikanska associationslivet och dess betydelse för demokratin i Amerika betonade kopplingen mellan politiska institutioner och medborgardygdena (Trägårdh 1999, s.19). Enligt teorin kan det civila samhällets organisationer spela en central roll i det politiska samhället och fungerar som en länk mellan medborgare, partier och det politiska systemet. Det ger en maktbalans som förhindrar att allt för mycket makt samlas hos någon aktör. Demokratisk skolning kan ske såväl utanför som inom ramen för de politiska institutionerna. Å ena sidan kan demokratisk medverkan i den privata sfären ge positiva effekter såväl för individ som för samhälle, å andra sidan öppnar demokratin och demokratisk medverkan dörren till icke-demokratiska krafter för individ och samhälle vilket också hör till diskussionen kring det civila samhällets betydelse (Dahlstedt 2000, s. 304). Dahlstedt belyser vad Jeffrey Alexander noterat, att ”det finns ingen diskurs om civilsamhället som inte delar in världen i de som förtjänar och de som inte förtjänar att inkluderas”. De ”goda” definieras gentemot de ”onda” och en diskurs som kopplar samman civilsamhälle med demokrati tjänar därmed som grund för utestängning och/disciplinering av de som har definierats som t.ex. ociviliserade och odemokratiska (Dahlstedt 2000, s.9)

I Sverige har tanken om ett stärkt civil samhälle betonats av forskare knutna till moderaterna, näringslivet och liberala tankesmedjor. Talande är Hans L

Zetterberg som ledde den moderata framtidsgrupp 1990 vilken bland annat uppmärksammade att det sociala ansvaret åligger civilsamhällets frivilliga gruppbildningar (Dahlstedt 2000, s. 295). Angreppet mot välfärdsstaten bygger på föreställningen att det finns en obegränsad tillväxtpotential för marknadsförda varor och tjänster som kan frigöras när väl staten har tvingats tillbaka till sin rätta, starkt begränsade terräng (Cohen 1992, s. 31).

I socialistisk tanketradition har civilsamhället traditionellt betraktas som tudelat av konflikter, inte minst längst klass- och könsgränser. En kritik har här varit att talet om civilsamhället som en samling nätverk av gemenskap och engagemang tenderat att överskugga dessa verkliga, konflikter som genomsyrar civilsamhället. Marknadens ojämlika relationsmönster påverkar också relationer inom civilsamhället brukar betonas (Dahlstedt 2000, s. 295).

Trots att olika diskurser om civilt samhället skiljer sig åt finns det ändå vissa drag som förenar dem. Gemensamt för åtskilliga ansatser är tanken om att det finns gränser mellan de olika sfärerna som inte bör korsas. Däremot bör civilsamhället, enligt en normativ dominerande föreställning, stärkas i förhållande till en centraliserad och disciplinär statsmakt. Civilsamhället föreställs vanligen också som en särskild samhällsfär, med vissa ”naturliga” logiker och karaktärsdrag, bland andra dialog, engagemang, frivillighet och samförstånd.

3.1.6 Deltagande

Deltagarforskningens historia är i mångt och mycket historien om ett utvidgat deltagarbegrepp. Tidigare studier av deltagande fokuserade mest på aktiviteter som var direkt riktade till beslutsfattare. Tyngdpunkten i deltagandediskussionen har de senaste åren förskjutits till att studera aktiviteter som tidigare ansågs tillhöra den sociala sfären. Deltagandet har i denna mening kommit att handla om det civila samhället och om politiska samtal. Putnam var tongivande för denna utveckling med hans bok *Making Democracy Work* där han ger begrepp som socialt kapital, tillit och civilsamhälle en betydande plats i den statsvetenskapliga demokratidebatten (Putnam 1993).

Nilsson noterar att i den svenska Maktutredningen förklarades politiskt deltagande med en åtskillnad mellan deltagande i den ”Stora demokratin” och den ”Lilla demokratin”. Med den stora demokratin menas valhandlingen, partimedlemskap och deltagande i organisationer, det vill säga deltagande som ger möjligheter att påverka samhällsutvecklingen i stort. Med den lilla demokratin avses deltagande för att påverka sin egen situation i vardagslivet såsom brukardemokrati och kontakt med lokala politiker (Nilsson 2005, s. 46).

3.1.7 Medborgarskap

Begreppet medborgarskap utvecklades ursprungligen på 1950-talet av den brittiske sociologen Thomas Humphrey Marshall. För Marshall och många andra forskare efter honom innebär medborgarskapet ett fullvärdigt medlemskap i samhällsgemenskapen. Medlemskapet kan ses som ett socialt kontrakt mellan stat och individ, som formellt ger medlemmarna i gemenskapen en uppsättning medborgerliga rättigheter, men även skyldigheter (Marshall, s. 30).

Anthony Giddens har varit tongivande för medborgarskapsdiskussionen. I hans uppmärksammade bok *The Third Way*, vars första upplaga publicerades 1998, skriver han om vikten av att man inom politiken inte bara fokuserar på individers rättigheter, utan också på deras skyldigheter som medborgare och ger dem verktygen och ansvaret att klara sig själva (jfr Giddens 2000 s. 2f, 5).

Välfärdsteorierna betonar framför allt olika rättigheter och skyldigheter kopplade till medborgarskapet. Exempelvis kan sociala rättigheter ses som välfärdsstatens socialistiska eller kommittära del – medan en mer nyliberal falang inte vill garantera sådana (jfr Moon 1988 s. 27).

Idétraditioner kring medborgarskap inhyser också en tanke om ömsesidighet som ett centralt kriterium, alltså att det finns ett ömsesidigt beroende mellan stat och individ (Pateman 1988, s. 238). Ofta talar man om risken för stigmatisering, till exempel om en välfärdspolitisk åtgärd inte betraktas som en rättighet, utan välgörenhet (Moon 1988, s. 32)

Hadenius menar att själva grundförutsättningen för en hållbar och levande demokrati är att medborgarna har den anda och de resurser som krävs för att få systemet att fungera. Demokratins vara är här en fråga om medborgarskapets styrka – eller icke, och existensen av demokrater som vill och kan axla det ansvar som den folkliga styrelseformen kräver. Hadenius betonar vikten av en mobiliserande kapacitet i samhället – att underifrån driva sina krav gentemot makthavare och en kompromissinriktad kapacitet – en förmåga att leva samman med andra och finna medelvägar och lösningar i skiljande frågor (Hadenius 1999, s. 60-61). Vidare introducerar han vad han kallar vertikal och horisontell kapacitet i det politiska livet. Den vertikala kapaciteten handlar om att på ett effektivt sätt kunna kanalisera medborgarnas krav uppåt i det politiska systemet medan det horisontella härrör ur det faktum att medborgarnas krav och önskemål kan vara mycket olika och att finna vägar för att bemästra det politiska livets plurala sida. Tanken är förenklat att demokratin har att göra med hur varje individ är utrustad som politiska varelser, men den har också att göra med de gruppvisa kapaciteterna i samhället (Hadenius 1999).

En annan i detta sammanhang vanlig föreställning är att välfärdsstaten skulle ha trängt undan tidigare existerande ”naturliga” gemenskaper och civilsamhälleliga nätverk. Enligt ett kommittärt perspektiv har det existerat ett naturligt medborgarskap, där medborgare i lokala samhällen har vägletts av gemensamma dygder och ett gemensamt bästa. Individerna äger rättigheter bara om dessa härrör från det gemensamma goda. Medborgerlig dygd och demokratiskt deltagande innebär ett gemensamt praktiserande av medborgarskapet, som bör genomsyra samhällets institutioner på alla plan och bli en självklar del av varje medborgares karaktär, vanor och moraliska känslor (Cohen 1992, s. 27-28). Mot denna teoretiska bakgrund ska vi nu övergå till att analysera propositionen 2009/ 10:55 ”En politik för det civila samhället”.

4 Empirisk analys: Proposition 2009/10:55.

4.1.1 Från folkrörelsepolitik till politik för det civila samhället

En politik för folkrörelser har funnits sedan lång tid tillbaka inom olika politikområden som miljöpolitik, kulturpolitik och jämställdhetspolitisk. Frågor om folkrörelser har även behandlats av ett flertal utredningar med fokus på demokratin, den största var Demokratiutredningen som skrevs under 1990-talet.

Folkrörelsepolitiken som ett eget politikområde utformades första gången genom en budgetproposition 2001 (Prop. 2000/01:1) och samtidigt fastställdes folkrörelsepolitikens mål: ”Att människor ska ha bästa möjliga förutsättningar att bilda och delta i olika typer av folkrörelser och föreningar”.

Följande analys kommer att göra nedslag i Propositionen 2009/10:55 och folkrörelseutredningens slutbetänkande ”Nya sociala rörelser”. För att sedan lyfta fram de karaktärsdrag som är relevanta för att mejsla fram den offentliga synen på deltagande vilken kommer att användas i problematiserandet av vår förståelse för medborgarskapet längre fram i kapitel 5. Presentationen är tematisk snarare än strikt kronologisk och utgår från hur deltagande framställs, målen som sätts upp för politiken och ett fördjupat avsnitt över civilsamhällets roll som utövare och leverantör av tjänster. Analysen begränsas till detta på grund av tidsramen för studien och att det är intressanta fall av civilsamhället som kan kopplas till en större diskussion om välfärdens organisering och innehåll.

När folkrörelsepolitiken inrättades framhölls folkrörelsernas centrala roll för att ge röst åt olika gruppers behov, värderingar och intressen. Samtidigt uppmärksammades folkrörelsernas förmåga att organisera tjänster och ge service. Regeringen ville genom en aktiv folkrörelsepolitik bidra till att utveckla, fördjupa och bredda demokratin och att stärka den sociala ekonomin i samhället. Folkrörelseutredningen och dess slutbetänkande Rörelser i tiden (SOU 2007:66) bedömde att det finns ett mycket speciellt förhållande mellan statliga aktörer och det civila samhället om man jämför med andra länder. Detta förhållande vilar, enligt utredningen på starka traditioner med arenor för möten mellan folkrörelser och den statliga makten karakteriseras av en utbredd strävan efter samförstånd och fredliga lösningar i en anda av konsensus. Folkrörelserna beskrivs vidare som en grundbult i det svenska samhället (SOU 2007:66 s. 40).

Avsikten med proposition 2009/10:55 är:

Att ta ett helhetsgrepp på området samt att ange mål och inriktning för den framtida politiken för det civila samhället. Genom propositionen formuleras för första gången den generella folkrörelsepolitiken i ett sammanhang.

(Prop. 2009/10:55 s. 31)

I propositionen föreslås att folkrörelsepolitiken byter namn till att kallas politiken för det civila samhället. Begreppet det civila samhället används i propositionen i betydelsen:

En arena, skild från staten, marknaden och det enskilda hushållet, där människor, grupper och organisationer agerar tillsammans för gemensamma intressen.

(Prop. 2009/10:55 s. 1)

Familjen och det privata hushållet ligger utanför begreppet civilsamhället såsom det används i propositionen. Propositionen drar här en gräns mellan ”politik” och ”icke-politik”. Detta innebär en paradox. Det paradoxala är att mycket av de aktiviteter som utförs i civilsamhället tydligt påverkar den privata sfären och utifrån Cruikshank kan man inte separera de olika sfärerna eftersom alla är föremål för maktutövning. Medlemskap i politiska partierna omfattas inte heller i propositionen, även om partierna och deras anslutna organisationer kan betraktas som folkrörelser och i regel har associationsformen ideell förening. Regeringen poängterar att förståelsen av civilsamhälle bygger på att det är en sfär skild från staten och den offentliga sektorn. Eftersom de politiska partierna under perioder kan inneha makten skulle förståelsen av begreppet civilsamhälle bli oklar om de politiska partierna inkluderades.

4.1.2 Hur framställs deltagande i propositionen?

Liksom bland andra Putnam vidhåller propositionen att medborgares deltagande i civilsamhället har en slags civiliserande inverkan på de enskilda medborgarna. Regeringen anser att en hög grad av deltagande i det civila samhället är eftersträvansvärt på grund av det civila samhällets betydelse för demokratin och tillväxt. Propositionen hänvisar även till ett samband mellan engagemang i det civila samhället och politiskt deltagande i övrigt som att rösta i val (Prop. 2009/10:55 s. 49). Det betonas att människor som har stor tillgång till socialt kapital är friskare och upplever sig som lyckligare. Civilsamhället benämns som den sfär där självförvaltning bör genomsyras och den enskilde medborgaren, snarare än kollektivet eller samhället, ställs i politikens centrum. Medborgaren står däremot aldrig isolerad från andra. Propositionen betonar att:

”Genom att gå samman har människor möjligheten att påverka och förändra situationer som kan vara svåra för en enskild person att genomföra”

(Prop. 2009/10:55 s. 48)

Ansvarstemat får avgörande betydelse för förståelsen av vilken typ av subjekt som skapas inom denna diskurs. En av disciplinerings tekniker är självdisciplinering, vilket ansvarstemat bland annat åskådliggör:

Engagemang inom det civila samhället kan vara ett sätt för enskilda människor att utöva eller öka sin egenmakt.

(Prop. 2009/10:55 s. 50)

En utgångspunkt i slutbetänkandet ”Nya sociala rörelser” är att demokrati måste förstås som en specifik moralisk ordning. Putnam och hans teori om socialt kapital och medborgaranda tjänar i detta sammanhang som en särskild central utgångspunkt (Putnam 1996). I ett stycke fastslår propositionen att:

Det är omöjligt att föreställa sig den svenska demokratin med grundstenar som allmän och lika rösträtt, jämställdhet mellan könen och offentlighetsprincipen, utan den kamp människor fört utifrån sitt ideella engagemang. Den svenska demokratis historia är till stora delar det civila samhällets historia. Därför bör den framåtblickande politiken för det civila samhället vara grundad i en medvetenhet om och ett erkännande av dess historiska betydelse för demokratin.

(Prop. 2009/10:55 s. 24)

De normer som betonar vikten av att delta och därmed göra sin plikt som medborgare har, genom olika ”subtila tvångsmetoder” i allt väsentligt, fungerat som en slags teknologier för självreglering eller som Foucault uttryckt det, som en ”teknik för att framställa nyttiga individer”. Med ”nyttig” avses i detta sammanhang en samhällsmedborgare som är engagerad i civilsamhället.

Via engagemang inom det civila samhället kan människor förändra sina liv eller påverka samhällsutvecklingen i stort genom egen initiativkraft och egna ansträngningar.

(Prop. 2009/10:55 s. 185)

Propositionens plädering för ett aktivt deltagande kan i sammanhanget ses som ett uttryck för den form av moralisk styrning som Nikolas Rose (1999) resonerat kring, vilken placerar medborgaren i rollen som moralisk varelse med specifika nätverk och skyldigheter gentemot sin sociala omgivning. Medborgartanken är i en mening en fortsättning på den gamla församlingstanken, nämligen att det finns en tillskriven relation till den omgivande gemenskapen som inte kan väljas bort. Du deltar i den oavsett utseende, yrke, begåvning och förmögenhet. Detta ligger nära uppfattningen att det finns något gemensamt mänskligt att bygga medborgarskapet på (Aronson, sid. 276). Styrning möjliggörs genom gränsdragningar mellan dels olika medborgare, dels olika arenor i samhället (privat/offentligt, stat/civilsamhälle). Propositionen skriver om medborgare som har sociala nätverk, är engagerade och människor som befinner sig i utanförskap. Regeringen skriver att möjligheten till deltagande i det civila samhällets organisationer är en fråga om egenmakt:

Om individer och grupper upplever att de inte kan påverka de egna livsvillkoren och utvecklingen av samhället uppstår utanförskap, maktlöshet och bristande delaktighet i demokratin.

(Prop 2009/10:55 s. 49)

Ett fritt civilsamhälle och enskilda medborgares initiativkraft framställs här som ett demokratiskt självändamål. På samma sätt konstrueras också ”den passiva medborgaren”, snarast som en slags demokratisk belastning:

Det kan hävdas att 20 procent är en relativt liten andel av befolkningen, men då denna grupp till stora delar tycks sammanfalla med delar av befolkningen som står utanför andra

typer av delaktighet i samhällslivet kan förhållandet ändå anses problematiskt.

(Prop. 2009/10:55 sid. 39)

Icke-deltagandet framställs som problematiskt och regeringen hävdar att en typ av utanförskap tenderar att följa ett annat. Socioekonomisk ställning, begränsat socialt nätverk och att familjen saknar tradition av att engagera sig räknas upp som viktiga faktorer som påverkar deltagandets vara eller icke i civilsamhället. De som är aktiva är ofta de som har arbete, familj med barn och goda nätverk även i andra bemärkelsen beskrivs det (Prop. 2009/10:55 s. 40). Alexander (1998) har diskuterat en distinktion mellan vi, ”demokraterna”, och de Andra, de som ännu inte skolats i demokratiskt tänkande vilket Dahlstedt diskuterar. Här formulerar propositionen vad som Dahlstedt menar en slags demokratis anatomi. Den föreskriver ett specifikt medborgarskapsideal, ett särskilt sätt att vara och bete sig som ”demokratisk medborgare” (Dahlstedt 2000, s. 299). Identiteten den aktive medborgaren blir inte möjlig om den inte ställs i opposition till den andre, till något den inte är. Den aktivt engagerande medborgaren ställs mot den passive.

Amnå menar att det finns medborgare som helt enkelt inte har ett politiskt intresse eller samhälleligt intresse och tar avstånd från politiken (Ekman & Amnå 2010). Detta uppmärksammas inte i propositionen och kan kopplas samman med normen och den politiska viljan om ett aktivt civilsamhälle och viljan till empowerment. Det konstateras vidare att människors förutsättningar att engagera sig och därmed deras möjligheter att kunna påverka sin tillvaro – är ojämlika och att klyftan ökar mellan dem som deltar i civilsamhället och dem som inte gör det (Prop. 2009/10:55 s. 40)

Propositionen sätter tydliga gränser när det gäller staten och civil samhällets ansvar och betonar att graden av självständighet och handlingsutrymme för det civila samhället och dess organisationer fungerar som en mätare på öppenheten i ett samhälle (Prop. 2009/10:55 s.50). Med utgångspunkt att det ofta är aktörer inom det civila samhället som påtalar missförhållanden och tar initiativ för att åstadkomma förändring i samhället anser regeringen att en hög grad av deltagande i det civila samhället är eftersträvansvärt eftersom det anses stärka demokratin. Intressant är att regeringen också hänvisat till att tillväxten påverkas positivt av socialt kapital. Med socialt kapital menas tilliten och kontakterna människor emellan – vilket i sin tur gynnas av om många människor deltar i det civila samhällets organisationer. Det normativa antagandet i propositionen är att den enskilde medborgaren bör vara engagerad och aktiv i det civila samhället. Vidare betonas att det är värdefullt att det civila samhället präglas av mångfald i den bemärkelsen att olika aktörer kan bidra med ideellt engagemang och verksamhet utifrån sin specifika karaktär, kunskap och erfarenhet:

Det är angeläget att den som vill starta eller delta i en verksamhet kan välja mellan olika former av associationer och engagemang som ger skilda förutsättningar och därför passar för olika situationer och syften. Variationsrikedom bör således både erkännas och uppmuntras av politiken för det civila samhället

(Prop. 2009/10:55 s. 47)

Sammanfattningsvis konstruerar propositionen en särskild bild av den ”demokratiska medborgaren”, av det civila samhällets karaktärsdrag samt av de relationer som civilsamhället skall ha till det ”offentliga”. Denna bild speglar

pågående skift från samhällsstyrning till självreglering vilket Dahlstedt menar är på väg att ske i Sverige (Dahlstedt 2000, s. 291). Motsvarande politiska skifte följer en logik som liknar den vi tidigare kunnat skönja i såväl USA som i Storbritannien. Gemenskap medborgare emellan har tenderat att framställas i moraliska termer, vilket samtidigt har gjort att medborgarskapets skyldigheter särskilt markerats. Medborgarskap är individens angelägenhet eller ansvar, snarare än statens med en välfärdsmodell som bygger på att på olika sätt främja medborgarens aktiva deltagande framför passivitet och osjälviskt beroende av statligt understöd. Det ideala medborgarskapet är som sådant skapat, i tid och rum och därmed föränderligt.

4.1.3 Mål för politiken för det civila samhället

Regeringens förslag: Målet för folkrörelsepolitiken upphävs. Politiken för det civila samhället ska ha följande mål: Villkoren för det civila samhället som en central del av demokratin ska förbättras. Detta ska ske i dialog med det civila samhällets organisationer genom att

- Utveckla det civila samhällets möjligheter att göra människor delaktiga utifrån engagemanget och viljan att påverka den egna livssituationen eller samhällen i stort,
- Stärka förutsättningarna för det civila samhället att bidra till samhällsutvecklingen och välfärden både som röstbärare och opinionsbildare och med en mångfald verksamheter,
- Fördjupa och sprida kunskapen om det civila samhället.

(Prop 2009/10:55 s. 44)

Intressant att notera är att det tidigare folkrörelsemålet: ”Att alla människor ska ha bästa möjliga förutsättningar att bilda och delta i olika typer av folkrörelser och föreningar” upphävs. Istället lägger regeringen fram nya mål som starkt betonar vikten av deltagande och hur man bör stärka villkoren för det civila samhället att möjliggöra deltagande. En läsning av propositionen aktualiserar vad Rose har pekat på som det paradoxala hos ”dygdens politik”, nämligen att det som är tänkt att väga upp det offentliga, det vill säga civilsamhällets gemenskaper och deras moraliska subjekt, i grunden måste etableras genom diverse offentliga satsningar (Dahlstedt, 299). Målen för politiken för det civila samhället är uttryckligen inriktade på att utveckla möjligheten för det civila samhället att aktivera människor. Vikten av att medborgarna ska kunna påverka den egna livssituationen och samhället i stort betonas. Det första målet genomsyras av att delaktighet ska uppmuntras. Det är ett kollektiv som är subjektet, människorna. Men också individen betonas genom ansvar för den egna livssituationen. Ord som *vilja*, *bilda* och *delta aktivt* används frekvent och det centrala är handling, att mobilisera och att aktivera medborgare till engagemang.

Staten och dess myndigheter kan och bör inte styra det civila samhällets organisationer så att fler och nya grupper omfattas, men kan bidra till en sådan utveckling, benämns i propositionen. Dock hävdas att regeringen kan bidra med att identifiera hinder för människors engagemang och stimulera det civila samhället att försöka undanröja sådana hinder. Det kan handla om att synliggöra och undanröja exkluderande mekanismer. Avsikten med denna del av målet är att fokusera på det civila samhällets villkor och möjligheter att engagera människor och göra dem delaktiga, snarare än på den enskilda människans individuella möjligheter. Samtidigt betonas att många aktörer inom civilsamhället leder till större valfrihet för den enskilde människan vilket anses eftersträvansvärt.

Dahlstedt hävdar att genom att på olika sätt markera betydelsen av medborgarens aktiva deltagande i det civila samhällets gemenskaper utökas de domäner i samhället där medborgaren kan förmås att ”ta sitt ansvar” som goda medborgare. I målen motiveras detta utifrån ”den egna viljan och engagemanget till den egna livssituationen eller samhället i stort”. Denna styrning genom gemenskap, ger vad Dahlstedt menar ett paradoxalt intryck: De moraliska subjekt eller gemenskaper som är tänkta att väga upp ”det offentliga”, med hänvisning till just att de skulle vara naturliga, är i sig ett resultat av olika styrningstekniker (Dahlstedt 2009, s.31).

Propositionen belyser vidare att det är angeläget att målet blir uppföljningsbart (Prop. 2009/10:55 s.52). Detta vill regeringen uppnå genom att målet kopplas till ett uppföljningssystem. Detta kan kopplas till det skifte som skett i svensk politik där New Public Management idéer inkommerats i hög grad. Här kommer en frågeställning upp till ytan om det är möjligt att mäta värdeskapande genom ett uppföljningssystem. Medlemsantal kan mätas, såväl som antalet aktiviteter som olika föreningar gör. En intrikat utmaning blir dock att mäta känslan av involvering och bedöma tillståndet av civilsamhällets utveckling. Utifrån den särart som propositionen hävdar kännetecknar det civila samhället. Regeringen föreslår därför att uppföljningen bör ske med utgångspunkt i 6 principer: självständighet och oberoende, dialog, kvalitet, långsiktighet, öppenhet och insyn samt mångfald (Prop. 2009/10:55 s. 52).

4.1.4 Exemplet ”Engagemangsguider”

En åtgärd som presenteras i förhållande till målet att få fler människor att delta i civilsamhället är så kallade ”engagemangsguider”. Dessa ska med uppsökande karaktär uppmuntra och visa personer som befinner sig i utanförskap vilka möjligheter som finns att engagera sig i civilsamhället. Försöksverksamheten motiveras med vikten av sociala nätverk:

Det civila samhället spelar en mycket viktig roll för att utvidga människors nätverk. Nätverk har i sin tur stor betydelse för människors etablering på arbetsmarknaden, liksom för deras delaktighet i och tillit till samhället i stort.

(Prop. 2009/10:55 s. 119)

Syftet med verksamheten beskrivs vidare vara att trösklarna till ideellt engagemang och nya nätverk ska sänkas för personer som annars inte skulle ha sökt sig till sådan verksamhet. Detta förutsätter dock menar regeringen att verksamheten är av uppsökande karaktär. Regeringen hävdar att en sådan

uppsökande verksamhet kan underlättas genom att organisationerna samverkar med myndigheter och andra aktörer som träffar personer som står utanför exempelvis arbetsmarknaden eller av andra skäl behöver stärka sina nätverk (Prop. 2009/10:55 s.120). Åtgärden lyfts fram bör riktas mot kvinnor och ungdomar. Detta förutsätter alltså statens inbegripande för möjliggörandet av att kunna få fler människor att engagera sig i civilsamhället samtidigt belyses att målet för politiken för det civila samhället, att förbättra villkoren för det civila samhället som en central del av demokratin, förutsätter att civilsamhällets självständighet och handlingsutrymme bevaras och skyddas (Prop. 2009/10:55 s. 50). För Foucault är det civila samhället den koloniserade terräng där solidaritet, sammanslutning, gruppautonomi och spontanitet har ersatts av en ny form av social kontroll. Varken individbegreppet eller det civila samhällets normer, struktur och dynamik kan förstås som en vinst för friheten eller tjäna som utgångspunkt för en frigörelsepolitik (Cohen 1992, s. 243).

4.1.5 Rollen av utförare av och leverantör av tjänster

Propositionen lyfter fram att civilsamhällets aktörer agerar i olika roller och fyller på så sätt olika funktioner i samhället. För det första som röstbärare och opinionbildare. För det andra ger många organisationer service till sina medlemmar eller människor i allmänhet och för det tredje innehar aktörer i civilsamhället rollen av utförare av och leverantör av tjänster, den sistnämnda kommer i det här avsnittet att belysas.

Det finns en spänningsfylld relation till välfärdsstaten och civilsamhället. Spänningen består å ena sidan i den nära samverkan mellan välfärdssamhällets aktörer, och å andra sidan rollen att utveckla egna verksamheter som ibland står i opposition i förhållande till statens inriktning. Den historieskrivning som idag finns är präglad av den nära kopplingen mellan välfärdssamhällets utveckling och socialdemokratin (SOU 2007:66, s.190). Civilsamhällets organisationer, framförallt de klassiska folkrörelserna stod i centrum för det frivilligt organiserade sociala arbetet under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

Den ideella sektorn är i många länder störst inom välfärdsområdet. I Sverige är den ideella sektorn störst inom fritids och kulturområdet konstateras i SOU slutbetänkandet *Rörelser i tiden*. Ansvaret för välfärdsfrågorna ligger i stor uträkning på kommuner och landsting i Sverige men de ideella organisationerna har givits ökade resurser för att på egna villkor kunna fungera som en samarbetspartner och som komplement till den offentliga sektorn inom välfärdsområdet (SOU 2007:66, s. 104). 1985 beslutades om en utredning i uppdrag att lägga fram förslag som skulle underlätta och undanröja hinder för ett ökat ansvarstagande för föreningar avseende verksamheter som helt eller delvis sköttes av kommuner och landsting, t.e.x barnomsorg, äldreomsorg, rehabilitering och fritidsgårdar (dir. 1985:5). Utredningen lämnade förslag om att underlätta för föreningar att ta ett ökat ansvar för välfärdstjänster. Att ideella organisationer i ökad utsträckning engageras i diskussionen om övertagande av arbetsuppgifter som alternativ till privatisering av offentliga verksamheter kan ses som en tendens till amerikanisering av välfärden där ansvar åläggs välgörenhetsorganisationer och frivilliga insatser. Marinetto menar att den här teknologin är särskilt tydlig i politiken som bedrivs av mittenhögerregeringar eftersom de i viss mån strävar efter att förskjuta ansvaret för välfärdstjänster till individ från stat (Marinetto

2003, s. 110). En sådan välfärdsmodell strävar efter att på olika sätt främja medborgares aktiva deltagande och ansvarstagande framför passivitet och osjälvständighet (Dahlstedt 2009, s. 11). Propositionen betonar att det blir allt vanligare att aktörer inom civilsamhället utför tjänster mot full ersättning, t.e.x uppdragsersättning efter upphandling och att det är angeläget för politiken för det civila samhället att på ett generellt plan:

Säkerställa goda och stabila villkor för det civila samhället som helhet bland annat rättsligt och ekonomiskt, och att se till att det finns möjligheter för det civila samhällets organisationer att ta på sig uppdrag finansierade med offentliga medel och föra dialog med det allmänna

(Prop, 2009/10:55 s. 48)

En förskjutning av välfärdsproduktion från staten och kommunerna till det civila samhällets organisationer motiveras med individens valfrihet och att det civila samhället karakteriseras av ett egenvärde i sig självt, vilket följande stycken illustrerar:

Regeringen vill se en betydligt större mångfald av utförare inom välfärden så att också den enskildes valmöjligheter ökar. Förutom att det är eftersträvansvärt med många valmöjligheter innebär det för många ett egenvärde att en tjänst utförs av en organisation inom det civila samhället... För medlemmarna och även för många av dem som mottar service eller tjänster av en organisation inom det civila samhället utgör också organisationens ideella syfte och värdegrund ett särskilt värde. Det är just denna karaktär hos det civila samhällets organisationer som ger deras verksamhet dess särart och särskilda värde jämfört med verksamhet som bedrivs i offentlig regi eller av företag.

(Prop, 2009/10:55 s. 43, 51)

Den särart och det särskilda värde som organisationerna inom det civila samhället har ligger ofta i att de står för ett självständigt alternativ till offentlig sektor. Regeringen betonar samtidigt att det är angeläget att frågan om det civila samhällets villkor som utförare ses i samband med dess roll som röstbildare och opinionsbildare.

(Prop. 2009/10:55 s. 51)

Här problematiseras civilsamhällets olika roller och att det finns en risk i att en roll tränger ut en viktig annan funktion. Det betonas också att det finns en risk i att organisationerna närmar sig offentlig sektor alltför mycket, med motiveringen att organisationerna då i någon mån skulle förlora sin självständighet och särart.

I slutbetänkandet ”rörelser i tiden” föreslår utredaren att någon form av ”partnerskap för demokrati och välfärd” bör utformas mellan staten och föreningslivet (SOU 2007:66, s. 107). Detta kan kopplas till hur Dahlstedt argumenterar för att *partnerskap* är ytterligare en teknik för aktivering som har fått stort genomslag i samhället. Partnerskap ska här ses som ett samlingsbegrepp för en rad strategier som går ut på att åstadkomma samverkan mellan olika aktörer. Dessa institutionella former kan exempelvis vara forum för samråd, informella nätverk eller mer varaktiga formella mötesplatser. Partnerskap formerar ett tänkt samverkande subjekt med specifika egenskaper som lyhördhet och strävan efter konsensus. Statens roll och ansvarsområden omvandlas i takt med att partnerskap blir en tydligare styresform. Staten styr inte längre uppifrån och ner och dikterar heller inte villkoren utan verkar som en aktör som bland

andra, som har till uppgift att tillsammans finna former för framtida handlingslinjer (Dahlstedt, 2009 s. 7).

5 Medborgarens roll i civilsamhället

Detta avsnitt är en maktanalys över politiken för det civila samhället och vad denna politik innebär för skapandet av medborgaren som demokratiskt subjekt. Den tidigare analysen av det empiriska materialet klargjorde vilka idéer om deltagande som kom till uttryck i propositionen 2009/10:55 samt olika styrningstekniker och ur denna insikt följer behovet av att återkoppla till frågeställningen om vilka konsekvenser det har för vår förståelse av medborgarskapet som väcktes inledningsvis.

Barbara Cruikshank ställer den relevanta frågan ”what are the problems to which democratic participation is posed as a solution?” (Cruikshank 1999:3). Cruikshanks fråga väcker funderingar om de drivkrafter som ligger bakom de demokratiförsök som görs. Idealt sett borde valet av nya försök kopplas till ett specifikt syfte. Nilsson hävdar att det i många av de faktiska demokratiförsöken, och i en del av litteraturen, finns en underliggande föreställning om att allt deltagande är positivt (Nilsson 2005, s. 7). Emellanåt framträder idealen på ett tydligt sätt på den politiska agendan och vid många andra tillfällen är sådana tankefigurer mer outtalade. Som framkom i analysen trädde en offentlig bild fram där medborgarna uppmuntras till aktivitet. Hinder ska undanröjas från politikens sida för att skapa möjligheter för människor att aktivera och engagera sig i civilsamhället. I propositionen kan vi utläsa idéer om socialt entreprenörskap och målet att ha en hög grad av deltagande samt en strävan efter fler utförare och således valmöjligheter av välfärdstjänster producerade i det civila samhället.

Medborgarskap kan härmed förstås som en intrikat styresform, något som i sig gör det möjligt att vara medborgare. Utifrån denna synvinkel sätts ramar för exempelvis vad det innebär att vara medborgare, kort sagt – vad som anses känneteckna ett gott medborgarskap. Cruikshank menar att medborgaren är en effekt av och ett instrument för maktutövning snarare än bara en deltagare i politiken (Cruikshank 1999, s. 5). Idén om folkrörelsen som demokratiskola må ha varit som starkast under den svenska modellens glansdagar. Dahlstedt menar dock att flera av grundidéerna återkommer i diskussionen om det civila samhället vilket propositionen är ett tydligt exempel på (Dahlstedt 2009, s.101).

Med avstamp i Governmentality teorin kan vi koppla den politiska utvecklingen i Sverige där New Public Management idéer, staten som firma, och partnerskap mellan statliga, privata och frivillig aktörer premieras samt entreprenörskap och kreativitet, till en utveckling där det under det senaste decenniet växt fram ett allt starkare, om än outtalat ideal om ett slags aktivt medborgarskap. Utifrån detta synsätt kan vi förstå det aktiva medborgarskapet som en strategi för styrande vilket innebär ett effektivt medel för att hantera och styra befolkningen. Social styrning genom samhälleligt deltagande är inte kopplat till en stark och centraliserad statsmakt. Tvärtom, styrningen utövas istället av medborgarna själva på alla nivåer av samhället (Marinetti 2003, s. 10). Samtidigt bygger civilsamhälleliga aktiviteter på att det finns statliga beslut om deras varande och förutsättningar för att verka. Som Parsons observerar:

‘Government may not be in as much control as it (and we) would or might like, but this does not mean that policy-making is of no importance’

(Parsons, 1995: 608, i Marinetto 1994)

För civilsamhällets del, spelar staten en viktig roll. Som spärrvakt, den verkställande makten och som innehavare av betydande resurser som är avgörande för att möjliggöra den aktiva medborgaren. Där ansvar förskjuts från staten till individen, där förändras också engagemangets villkor i grunden.

6 Slutsats

Det civila samhället är en del av det svenska välfärdssamhällets grund beskrivs i propositionen ”En politik för det civila samhället”, som kritiskt granskats i denna studie. Mot bakgrund av de rapporter och utredningar som beskrivit sjunkande valdeltagande, mindre antal medlemmar i partier och ett eroderande socialt medborgarskap har samtidigt nya sociala rörelser och ett mer individanpassat engagemang identifierats. Nya former av engagemang speglar en modernare tid. För statens del kan det vara en balansgång mellan det ”gamla” och det ”nya” beskrivs det i folkrörelseutredningens slutbetänkande ”Nya sociala rörelser”.

I det offentliga material som har analyserats träder en offentlig bild fram där medborgerligt engagemang uppmuntras och det finns en tydlig deltagardemokratisk norm. Medborgare föds inte; de skapas skriver Barbara Cruikshank i *The Will to Empower*. Propositionen kan ses som ett styrningsdokument vilket på olika sätt skapar incitament för att aktivera medborgarna i den civila sfären som målas upp som en arena fri från staten.

Föreställningar om hur deltagandets mekanismer är beskaffade styr inte bara uppfattningen om vilken målsättning som är önskvärd. De är också avgörande för samhällets förmåga att närma sig de mål som sätts. De bakomliggande diskurserna har en avgörande betydelse och sätter således ramarna för implementeringen av nya grepp för demokratiutveckling. Utifrån Foucaults teori om governmentality används föreställningen om ett civilt samhälle och det aktiva medborgarskapet som strategier, vilka möjliggör för staten att effektivt styra och kontrollera medborgarna. Propositionen kan i ljuset av detta förstås som ett försök att ålägga mer ansvar på medborgaren. Styrning genom deltagande i civilsamhälle är inte direkt kopplat till statsmakten vilket illustrerar det oklara och decentraliserade sättet samhället styrs på.

Välfärdstjänster förväntas att produceras inom det civila samhället med motiveringen att det skapar valfrihet för medborgaren och att det civila samhället har en särart i sig självt. Genom gränsdragningar mellan medborgare som engagerar sig och medborgare som inte är engagerade i det civila samhället målas ett idealt demokratiskt subjekt fram. Idag kan därför synen på medborgarskap sägas vara mer komplex och mångtydig än tidigare. Exempelvis motiveras implicit aktiveringens politik med ekonomiska, sociala och demokratiska argument; samhället tar på sig uppgiften att aktivera, samtidigt som det betonar individens skyldighet att delta. Detta är en form av styrning. Politiken för det civila samhället måste granskas kritiskt, liksom den tidigare omhändertagande politiken ifrågasattes på grund av sina paternalistiska inslag (jfr Cruikshank 1999). Att ta ställning till engagemangets villkor och medborgarens roll i civilsamhället kan förslagsvis ses som ytterligare en forskningsuppgift att ta sig an för forskarsamhället.

7 Referenser

Offentligt tryck

- Direktiv 2005:117 Den statliga folkrörelsepolitiken i framtiden
Tilläggsdirektiv till Folkrörelseutredning (Ju 2005:12) Dir. 2007:7
Proposition 2009/10:55 ”En politik för det civila samhället”
SOU 2007:66 *Rörelser i tiden*, Slutbetänkande av Utredningen om den statliga folkrörelsepolitiken i framtiden
SOU 2000:1 *En uthållig demokrati! Politik för folkstyre på 2000-talet*, Demokratiutredningens slutbetänkande

Övriga källor

- Bergström, Göran – Boréus, Kristina 2005. *Textens mening och makt*. Lund: Studentlitteratur.
- Cohen, J. & A. Arato. 1992. *Det civila samhället & den politiska teorin*. Göteborg: Daidalos.
- Cruikshank, B. 1999. *The Will to Empower*. Ithaca: Cornell University Press.
- Dahl, Svend och Hallin, Hanna. ”Därför fjärrar sig politiken allt mer från medborgarna” DN. Debatt. Publicerad: 2011-10-28. Hämtad: 2015-01-01
<http://www.dn.se/debatt/darfor-fjar-mar-sig-politiken-allt-mer-fran-medborgarna/>
- Dahlstedt, Magnus. 2009. *Aktiveringens politik - demokrati och medborgarskap för ett nytt millennium*. Liber.
- Dahlstedt, Magnus. 2000. ”Demokrati genom civilt samhälle?”. I *Statsvetenskaplig tidsskrift*. 103(4).
- Ekman, Joakim & Erik Amnå (2010) "Politiskt deltagande och andra former av samhällsengagemang: en typologi", i Joakim Ekman & Jonas Linde (red.) *Politik, protest, populism - deltagande på nya villkor*. Stockholm: Liber.
- Esaiasson et al. (2007), *Metodpraktikan - konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Tredje upplagan. Elanders, Stockholm
- Giddens, Anthony. 2000. *The Third Way and its Critics*. Cambridge: Polity Press.
- Hadenius, *Medborgarskap, social kontext och institutioner. Perspektiv på svensk demokratin*. I *Civilsamhället. Demokratiutredningens forskarvolym*. SOU1999:84. E.Amnå (red).
- Kalm, Sara, 2008. *Governing Global Migration*. Lund: Department of Political Science.
- Lundqvist, Lennart 1993. *Det vetenskapliga studiet av politik*. Lund: Studentlitteratur.
- Marshall, T.H. *Citizenship and Social Class*. I *The Welfare state reader*. Ed. Pierson, C & Castles, F. Polity Press. 2006

- Marinetto, M. 2003. Who Wants to Be an Active Citizen? The Politics and Practice of Community Involvement. I *Sociology*. 37(1).
- Micheletti, M. 1994. Det civila samhället och staten – Medborgarsammanslutningarnas roll i svensk politik. Stockholm: Fritzes.
- Moon, J. Donald 1988. "The Moral Basis of the Democratic Welfare State" (s. 27-52) i Gutmann, Amy (red.) *Democracy and the Welfare State*. Oxford: Princeton University Press.
- Nilsson, Tom, Till vilken nytta? Om det lokala politiska deltagandets karaktär, komplexitet och konsekvenser. Lund: Department of Political Science 2005.
- Putnam, R. (2001). *Den ensamme bowlaren*. Angered: SNS Förlag.
- Putnam, R. (1996) *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS Förlag.
- Olsson, Lars- Erik "Det ideella arbetet mer vardagsnära" SCB:s tidskrift *Välfärd*. Nr 2 2006.
- Pateman, Carol 1988. "The Patriarchal Welfare State" (s. 231-260) i Gutmann, Amy (red.) *Democracy and the Welfare State*. Oxford: Princeton University Press
- Rose, N (1995) "Politisk styrning, auktoritet och expertis i den avancerade liberalismen" i Hultqvist, K och Peterson, K (red.) *Foucault – namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik: texter om maktens mentaliteter, pedagogik, psykologi, medicinsk sociologi, feminism och biopolitik*, Stockholm: HSL
- Rose, N (1999). *Powers of Freedom: Reframing political thought*, Cambridge: Cambridge university press
- Rose, N. (1996) 'The Death of the Social? Re-figuring the Territory of Government', *Economy and Society* 25(3): 327–56.
- Teorell, Jan – Svensson, Torsten, 2007. *Att fråga och att svara. Samhällsvetenskaplig metod*. Malmö: Liber.
- Trädgårdh, Lars. *Det civila samhället som analytiskt begrepp och politisk slogan. I Civilsamhället. Demokratiutredningens forskarvolym . SOU 1999:84. E. Amnå (red).*